

Transnationalisme en migratie: een stedelijke onderzoeksagenda

AUTEURS David Bassens en Bruno Meeus

FOTOGRAFIE David Bassens en Knack

Al vroeg in de 20ste eeuw onderzochten Thomas & Znaniecki de blijvende banden tussen migranten en hun thuisbasis. Terwijl deze 'transnationale toestand' de voorbije eeuw kenmerkend werd voor onze stedelijke geografieën, stellen we vast dat beleid en berichtgeving dergelijke schaaloverschrijdende processen al te vaak ongenueanceerd tegemoet treden. Een onderzoeksagenda als mogelijk antidotum.

In januari 2010 verscheen in het Belgische weekblad Knack een artikel naar aanleiding van rellen in Kuregem, een wijk in de Brusselse gemeente Anderlecht. De voorpagina kondigt het artikel aan als 'Kuregem. Op stap in de no-gozone van Brussel', vergezeld van een foto van een jongeman met donkere huidskleur. In het artikel komen verschillende stemmen aan bod die de situatie in de wijk Kuregem problematiseren. In eerste instantie wordt beschreven hoe Kuregem, 'aanvankelijk een bruisende en dynamische immigratiebuurt' – "eerst kwamen de Italianen en de Spanjaarden, later de Turken en de Marokkanen" – sinds de jaren '80 door het verdwijnen van industrie en nijverheid in de wijk is 'verpauperd en afgegleden naar totale verloederding'. Vooral de aanwezige handel in tweedehandsgoederen zoals auto's, elektronische en andere huisraad en de (volgens onderzoek echter al lang verdwenen) arbeid in textielateliers, krijgt het hard te verduren.

Waardig werk-activist Omer Mommaerts, die begrijpt dat de aanwezige economie een overlevingseconomie is – "als de overheid aan haar verplichtingen verzaakt en niet zorgt voor een menswaardig bestaan, dan moeten deze mensen zich wel behelpen" – uit zijn frustratie over het feit dat lokale vakbonden moeilijk een voet tussen de deur krijgen om de werknemers enige vorm van sociale zekerheid te bieden. De Gentse criminoloog Brice De Ruyver relateert dit probleem vervolgens aan de onveiligheid in de wijk: "Onze sociale inspectiediensten zie je daar overigens niet – die gaan niet controleren in sectoren waar ze een

pistool tegen de slaap riskeren", en criminaliseert uiteindelijk de complete overlevingseconomie: "De jongeren worden bovendien opgejut door de organisatoren van de illegale economie om de boel op stelten te zetten en no-go zones te creëren". Tenslotte wordt door plaatselijk CD&V politicus Walter Vandenbossche gesteld dat de veiligheid van de burger bijna constant in gevaar is in Anderlecht – "vier moorden in nauwelijks twee maanden" – , een 'normaal leven leiden onmogelijk is geworden' en 'de problemen niet langer mogen verzwegen worden'. De combinatie van deze drie stemmen leidt tot de conclusie van het artikel dat de ooit bloeiende handelswijk Kuregem, jarenlang verwaarloosd door de overheid, nu grotendeels 'in de greep' is van een informele, illegale en 'gevaarlijke' economie.

Migranten hebben wat men noemt 'het mondiale', contextvreemde in de stad binnengebracht.

Zoals het bovenstaande voorbeeld illustreert, worden stedelijke migrantengeografieën vaak verteld door middel van een relaas dat een (weliswaar niet te veronachtzamen) *problematiek* vastzet en geografisch afbakent in de ruimte, hetzij in een bepaalde straat, wijk, etc. Hierbij ondersteunt kaartmateriaal volgens ons vaak een dergelijke poging tot 'containment', die we interpreteren als discursief en ruimtelijk begrenzen van 'wat/wie maatschappelijk vreemd is'. Informele economie, onveiligheid en migranten worden door hun ruimtelijk samenvallen in een wijk onkritisch oorzakelijk aan mekaar verbonden. De autohandel, die in het artikel wordt omschreven als 'een internationale draaischijf [...] met bijna 200 kleine en grote autohandelaren en exportbedrijven die de heilige koeien vervolgens via de haven van Antwerpen naar vooral West-Afrika verschepen' heeft echter alle kenmerken van een

Een transferkantoor in de Brugse Poort (Gent) (David Bassens)

transnationale economie die het wijk- en stadsniveau overstijgt. De handel in Kuregem wordt voornamelijk gedreven door West-Afrikanen en Oost-Europeanen en vindt plaats op straat en in verbouwde pakhuizen. Antropologisch onderzoek heeft bovendien overtuigend gedocumenteerd hoe Kuregem sterk geconnecteerd is met onder meer Dakar in Senegal, waar de tweedehandswagens verder worden verkocht. Handelaars reizen over en weer tussen Kuregem en Gare Petersen in Dakar, en de plaatselijke telefoonwinkels worden intensief gebruikt om de markt op de verschillende plaatsen op elkaar af te stemmen. Er ontstaat een transnationaal sociaal veld waarin verschillende actoren zich bewegen en het is alleen vanuit dit perspectief dat de tweedehandsmarkt te begrijpen is. Precies dergelijke mobiliteit en handelen over verschillende schaalniveaus heen, aspecten die fundamenteel zijn in migratiegeografieën, worden vaak buiten beschouwing gelaten, omdat deze ofwel als irrelevant of – sterker nog – bedreigend worden ervaren.

Een stedelijke agenda

In een poging deze patstelling te doorbreken, stelt dit inleidend essay dat analyse en beleid rond stedelijke migrantengeografieën gebaat kunnen zijn bij een confrontatie met wat is uitgegroeid tot de studie van 'transnationalisme', een concept dat centraal staat binnen de recente

literatuur rond migratie, diaspora en mobiliteit. 'Transnationalisme' duidt op de bewegingen en handelingen van migranten en/of stromen van goederen en kapitaal in relatie tot culturele constructies als de natie, burgerschap en maatschappij. Met name door talloze mondialiseringsprocessen overstijgen transnationale netwerken en stromen vaker meerdere afgelijnde schaalniveaus (bv. de regio of de staat), waardoor fenomenen in 'plaatsen' niet langer alleen vanuit een lokaal of nationaal perspectief kunnen begrepen worden. Volgens Appadurai vraagt de huidige gemonialiseerde wereld dan ook een herconceptualisatie aan de hand van landschappen ('scapes'), de *finanscape*, *technoscape*, *mediascape*, *ideoscape* en *ethnoscape* die transnationale landschappen van respectievelijk geld, technologie en kennis, beelden en informatie, ideologieën, en etniciteit en identiteit omvatten.

Mondialisering kent dus talloze vormen, maar de mobiliteit, grensoverschrijdende activiteiten en identiteitsvorming van migranten in het bijzonder, hebben wat men noemt 'het mondiale', contextvreemde in de stad binnengebracht. Tegen de achtergrond van mondiale 'landschappen' begrijpen we dat migratie sterk verweven is met en wordt gestructureerd door transnationale stromen van kapitaal, goederen en kennis, die op hun beurt door migratie worden gegenereerd. Dit betekent evenwel niet dat migratiestromen- en netwerken eerdere 'begrensdde geografieën' van economische activiteit, identiteit, politieke

Eenzijdige berichtgeving over een multiculturele Brusselse wijk
(Reproductie omslag Knack 13-19 januari 2010)

organisatie, etc. volledig naar de achtergrond hebben verwezen. Integendeel, staten en andere territoriale organisaties zoals de EU, maar ook globale tegenstellingen tussen the Global North en Global South vormen de achtergrond waartegen mobiliteit en handelingen van migranten dienen te worden geïnterpreteerd. Hoewel migratieprocessen systeemtegenstellingen en afhankelijkheidsstructuren impliciet in stand houden of zelfs versterken, weerspiegelen migratiestromen en netwerken de vormen van transnationalisme die daaruit voortkomen tegelijk het potentieel en het handelend vermogen van mobiele actoren om dergelijke starre structuren en tegenstellingen te doorsnijden.

Verschillende auteurs beklemtonen het ontegensprekelijk stedelijke karakter van migratie. 'Wereldsteden' maar ook kleinere steden, zoals middelgrote steden in België en Nederland, vormen de voornaamste bestemming voor internationale migranten. Als knooppunt op transnationale migratienetwerken vormt de stad dan ook het belangrijkste podium voor transnationalisme, of wat Michael Peter Smith aanduidt met *transnational urbanism*. Volgens Smith komt transnationalisme het meest tot uiting, of is deze het meest aan het werk op *translokaal* niveau, in en tussen *plaatsen* en niet zozeer tussen 'naties' zoals de term transnationalisme suggereert. De stad is dan ook de 'plaats' waar transnationalisme – het vermengen en verknoopen van transnationale netwerken – ervaren wordt. Buurten, wijken en steden zijn opgenomen in talloze stromen en netwerken van goederen, geld, kennis, mensen, etc.

Hoewel dergelijke connectiviteit als dusdanig geenzins een nieuwe situatie voorstelt – in tegendeel, dit is wellicht de meest universele en tijdsafhankelijke definitie van 'de stad' – slaat de notie van transnationalisme op de vaststelling dat een systeem van naties niet (langer) de enige geografie is die sociale, economische, politieke, kortom *menselijke* activiteiten dient te beschrijven. Hiermee zijn wij echter niet van mening dat enkel de stad als arena van migratie kan beschouwd worden: ook plattelandsgebieden waar bijvoorbeeld bloemeteelt, druivenpluk en appelteelt plaatsvindt, zijn vaak transnationaal geconnecteerde plaatsen. Een netwerkbenadering van migratie die los wil komen van een territoriale stedelijke 'val', moet daarom volgens ons niet alleen stedelijke contexten bestuderen maar evenzeer aandacht geven aan transnationale/translokale netwerken die minder stedelijke of zelfs afgelegen plattelandsgebieden met elkaar verbinden. Niettegenstaande deze fundamentele vaststelling – te meer omdat stad en ommeland in realiteit geen rigide, afgelijnde ruimtes zijn – ligt de focus van dit themanummer op processen in de context van Belgische en Nederlandse steden. Via een verkenning van het concept transnationalisme, pogen we een onderzoeksagenda te formuleren die de 'agency' van stedelijke migrantengemeenschappen in een ruimer perspectief plaatst.

Materiële en symbolisch-imaginaire banden

Zonder transnationalisme dus te willen verheerlijken, menen we in navolging van Blunt's definitie dat geografieën van stedelijke migratie tegelijk een *materiële* dimensie van stromen van goederen en diensten en een *symbolisch/imaginaire* dimensie dienen te beschrijven. Met name het werk van politiek geograaf Joe Painter, hoewel niet gekend voor zijn onderzoek naar transnationalisme, werkt inspirerend om transnationale netwerken te beschrijven. Painter onderscheidt vier verschillende manieren om netwerken te conceptualiseren: (i) transmissienetwerken, (ii) sociale netwerken, (iii) actor-netwerken, en (iv) topologische netwerken.

Ten eerste, 'transmissienetwerken' zijn communicatie- en transportnetwerken waarlangs mobiliteit plaatsvindt; mobiliteit van mensen, ideeën, goederen enzovoort. Het is het railsysteem van metro's, het internetkabelnetwerk, het wegennetwerk. In een transnationale sociale ruimte zijn deze transmissienetwerken belangrijk omdat ze in tegenstelling tot bijvoorbeeld 19de eeuwse migratie de sociale relaties tussen home and away vergemakkelijken. De transnationale relatie die Poolse migranten in de Verenigde Staten aan het begin van de 20ste eeuw onderhielden met het thuisland beschreven door Thomas & Znaniecki, werd ondersteund door een transmissienetwerk met veel lagere mobiliteit dan op dit moment mogelijk is. Terwijl nu vliegtuigen, GSM's, Facebook en mail snelle communicatie mogelijk maken, schreven de per boot aangekomen Poolse migranten brieven naar het thuisfront.

Ten tweede zijn er sociale netwerken. Het zijn professionele, vriendschaps- en familiale netwerken, maar ook supply-chains tussen bedrijven en politieke netwerken. In dit geval zijn de verbindingen zelf de sociale relaties. In de transnationale sociale ruimte worden sociale 'verdichtingen' gecreëerd op basis van deze netwerken. Onder meer Thomas Faist heeft er in het verleden al op gewezen dat de transnationale ruimte niet gelijk mag gesteld worden aan één transnationale

gemeenschap. De transnationale sociale ruimte wordt bevolkt door diverse maatschappelijke 'verdichtingen', die vaak niets met elkaar te maken hebben. Inderdaad, de transnationale sociale ruimte van diaspora verschilt sterk van die van remittance-netwerken van gezinnen, van handelsnetwerken van transnationale entrepreneurs, van prostitutie-netwerken, transnationale home-town associations, transnationaal georganiseerde vakbonden enzovoort.

Een derde conceptualisering van netwerken zijn volgens Painter actor-netwerken. In actor-netwerk theorie worden sociale netwerken beschouwd in termen van de materiële connecties die de sociale netwerken creëren en reproduceren. In de transnationale ruimte bestaat een transnationaal gezinsnetwerk daarom uit de connectie tussen de persoon in het buitenland met het Western-Union loket, de GSM die wordt gebruikt, e-mails, de opgestuurde cadeaus, enzovoort.

Tenslotte vormen topologische netwerken een laatste visie op netwerken. Een topologische benadering van netwerken zet de conventionele benadering van 'veraf' en 'dichtbij' in de Cartesiaanse ruimte op de helling. In die laatste benadering wonen naaste burendichter bij mekaar dan familieleden verspreid over de wereld. Maar in een topologisch netwerk zijn burenzonder sociale contacten verder van mekaar verwijderd dan intensief geconnecteerde transnationale migranten. Niet alleen afstand en nabijheid worden op die manier plooibaar, ook politieke verantwoordelijkheid kan niet alleen meer worden geclaimd op basis van 'traditionele' nabijheid, maar ook van topologische nabijheid, zo bewijzen de regelmatig weerkerende acties van onder meer Koerden in het Brusselse.

Gedragen door materiële en imaginaire netwerken van etniciteit, verwantschap en kapitaal tussen oorsprong en bestemming, ervaren transnationale gemeenschappen eerder een 'tussenin' toestand die 'home' én 'away' verbindt.

Transnationale netwerken zijn dus erg divers en worden gekenmerkt door talloze materiële en symbolisch-imaginaire dimensies. Fundamenteel in deze laatste is de zin die mensen proberen te geven aan een transnationale, gemondialiseerde wereld. Het symbolisch-imaginaire transnationalisme uit zich voornamelijk in de notie van 'beloning', het ergens thuishoren, een proces dat in een transnationale wereld niet langer te kaderen valt binnen eenduidige verhalen van burgerschap en nationaliteit. In tegendeel, de huidige gemondialiseerde wereld, gekenmerkt door internationale migraties, heeft de eerdere afgeleide, begrensde benadering van concepten als cultuur, identiteit en dergelijke meer op de helling gezet. De link tussen plaats/identiteit/cultuur lijkt hiermee zowel paradigmatisch als in de praktijk verbroken.

Identiteitsvorming in transnationale gemeenschappen blijkt bijzonder complex. Bij Afrikanen in de Matongewijk in Brussel bijvoorbeeld, creëren zowel Brusselse, Congolese, Afrikaanse, Belgische, 'zwarte' en andere identiteiten samen een hybride veelschalige identiteit. Thuishoren wordt niet enkel tegenover de Belgische maatschappij afgemeten, maar groeit tegelijk vanuit een doorwerkende 'culturele matrix' van beelden, meningen, emoties, kennis over en doorgegeven door 'het thuisfront'. In tegenstelling tot wat dominante assimilatie- of intergatediscoursen vaak beweren, vormt de context van sociale constructen zoals 'de Belgische gastcultuur', niet het enige referentiekader voor dergelijke identiteitsvorming: eerder, gedragen door materiële en imaginaire netwerken van etniciteit, verwantschap, kapitaal tussen oorsprong en bestemming, ervaren transnationale gemeenschappen een 'tussenin' toestand die 'home' én 'away', dat wil zeggen 'thuisland' en 'bestemmingsland' met elkaar verbindt, deze aan elkaar spiegelt, en vaak met elkaar wordt ingewisseld. Net vanuit deze interstitiële, ambigue toestand ligt een waaier aan mogelijkheden om vanuit bestaande en zich ontwikkelende transnationale netwerken economisch, sociaal en politiek kapitaal te genereren.

Home/Away: 'transnationale' Belgische steden

Dit themanummer handelt over stedelijke migrantengroepen in België vanuit een specifiek 'grensoverschrijdend' oogpunt. Het gaat om individuen en groepen die zich reeds geruime tijd of sinds kort in onze steden gevestigd hebben, zoals (voormalige) gastarbeiders (bv. de Turkse gemeenschap in België), Europeanen uit de recent toegetreden EU-lidstaten, etnische groepen in diaspora (bv. Koerden, joden), politieke en economische vluchtelingen uit Afrikaanse landen (bv. de grote Afrikaanse gemeenschap in Brussel), en vele anderen. Samen met een aantal auteurs verkennen we het snijpunt tussen studies van migratie en transnationalisme. We tasten af hoe migratiestromen een specifieke transnationale stedelijkheid produceren, en hoe hieruit economisch, politiek en sociaal kapitaal kan worden gegenereerd. Na dit inleidend essay behandelen we vijf markante voorbeelden uit België. Het eerste artikel door Jozefien De Leersnyder handelt over transnationale banden die Turkse Belgen (met name uit Gent) onderhouden met hun 'thuisstad' Emirdag in Anatolië. Naast zichtbare sociale banden die tot uiting komen in voortdurende huwelijksmigraties, toont De Leersnyder aan dat acculturatie gezien kan worden als *psychologisch* transnationalisme. Door contact met een nieuwe cultuur ondergaat de psyche immers onbewuste processen waarbij thuis- en gastcultuur met elkaar verbonden worden. Deze processen komen zichtbaar en onzichtbaar tot uiting in de attitudes en emotionele patronen van Turkse Belgen. Naast cultureel en sociaal kapitaal genereert migratie ook *politiek* kapitaal. Marlies Casier toont aan hoe in de schoot van de Koerdische diaspora in Brussel transnationale politieke netwerken gevormd worden ter ondersteuning van de pro-Koerdische agenda. Dat dergelijke transnationale netwerken niet noodzakelijk een politiek karakter hoeven te hebben, toont Karen Stuyck aan. In haar bijdrage over Senegalese verenigingen in België beschrijft zij hoe transnationale migratienetwerken aangewend worden als sociaal vangnet voor Senegalezen in diaspora, maar ook als terugvloeiemechanisme voor kapitaal naar het

dorp van oorsprong. Dergelijke schaaloverschrijdende netwerken verbonden aan diasporagemeenschappen kunnen in sommige gevallen uitgroeien tot formele handelsnetwerken, waarin vertrouwensrelaties op basis van etniciteit een cruciale rol spelen. Hannelore Roos en Stephanie Vervaeke beschrijven hoe dit met name het geval is geweest voor Joodse en Indische gemeenschappen actief in de diamantsector in Antwerpen en daarbuiten. Tenslotte lezen we bij Tim Cassiers hoe economische mondialisering van onderuit kan werken: een etnische wijkeconomie, zoals die in de Brusselse Brabantstraat, is ingebed in mondiale handelsnetwerken die tot in het Midden-Oosten reiken en die het lokale niveau ver overstijgen.

De bijdragen in dit themanummer benadrukken als dusdanig het 'handelend vermogen' van talloze migranten(groepen) en de sociale, culturele, politieke en economische kansen die hieruit ontstaan, over verschillende schaalniveaus heen. Het debat rond migratie en stedelijkheid wordt echter nog steeds overheerst door een discours dat behept is met *zonaal en begreisd* denken. Deze drang tot zonering en afbakening uit zich in het feit dat stedelijke geografieën van migratie vaak kaderen binnen analyses van 'migrantenwijken' die geïsoleerd worden omwille van hun socio-economische en/of socio-culturele distinctie. Het bestuderen van migratie vanuit een 'grensoverschrijdend', transnationaal perspectief vormt misschien de eerste stap naar een duurzaam stedelijk en beleidsmatig alternatief.

David Bassens (david.bassens@ugent.be) is als doctoraatstudent van het FWO-Vlaanderen verbonden aan de onderzoeksgroep Sociale en Economische Geografie (Universiteit Gent). Bruno Meeus (bruno.meeus@ees.kuleuven.be) is doctoraatstudent aan het Instituut voor Sociale en Economische Geografie (K.U. Leuven). Beiden zijn redacteur van AGORA.

Literatuurselectie

- Appadurai, A. (1990) Disjuncture and difference in the global cultural economy. In: M. Featherstone (ed.) *Global Culture. Nationalism, Globalization, and Modernity*. Newbury Park CA: Sage.
- Benton-Short, L., Price, M.D. & S. Friedman (2005) Globalization from Below: The Ranking of Global Immigrant Cities. *International Journal of Urban and Regional Research* 29, nr. 4, pp. 945-959.
- Blunt, A. (2007) Cultural Geographies of Migration: Mobility, Transnationality and Diaspora. *Progress in Human Geography* 31, nr. 5, pp. 684-694.
- McEwan, C., Pollard, J. & N. Henry (2005) The 'Global' in the City Economy: Multicultural Economic Development in Birmingham. *International Journal of Urban and Regional Research* 29, nr. 4, pp. 916-933.
- Mitchell, K. (2003) Cultural geographies of transnationality. In: Anderson, K., Domosh, M., Pile, S. & Thrift, N. (eds.) *Handbook of Cultural Geography*. London: Sage.
- Samers, M. (2002) Immigration and the Global City Hypothesis: towards an Alternative Research Agenda. *International Journal of Urban and Regional Research* 26, nr. 2, pp. 389-402.
- Smith, M.P. (2001) *Transnational Urbanism: locating Globalization*. Oxford: Blackwell.
- Thomas, W. & F. Znaniecki, F. (1996) *The Polish Peasant in Europe and America. A Classic Work in Immigration History*. Urbana and Chicago: University of Illinois Press.
- Van Amersfoort, H. (2003) Transnationalisme: modetern of bruikbaar concept? *AGORA* 19, nr. 4.